

Шев. Шевчук С. В. Російсько-український словник ділового мовлення / С. В. Шевчук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища шк., 2008. – 487 с.

Olena BOIARCHUK

The History of Words *діловодство* / *справочинство* in the Lexicographic Practice of the 20th – the Beginning of the 21st Centuries

The article is dedicated to the issue of functioning of two Ukrainian synonymic official-business language terms *діловодство* and *справочинство* that are counterparts of the Russian term «делопроизводство» («деловодство»). The history of translation of this Russian term and its derivatives into Ukrainian language was analyzed. As a material 32 dictionaries (mostly Russian-English official-business language dictionaries) of the 20th – the beginning of the 21st centuries were chosen.

Наталія Гордієнко

**Типологія додатків
у сучасних лінгвістичних словниках**

Для практичної лексикографії ХХІ ст. характерні досить швидкі зміни, пов'язані не лише зі збільшенням кількості лексикографічної продукції, а й з оновленням структурної організації словників, осучасненням їхнього формату. На макроструктурному рівні такі зміни відбуваються передусім у додаткових матеріалах до словників. На нашу думку, характер додатків у структурі лексикографічного твору залежить насамперед від уподобань укладача, а також обсягу, формату й призначення словника.

У статті проаналізуємо найхарактерніші особливості додатків для словників лінгвістичного типу, класифікуємо їх, а також спробуємо подати типологію додаткового матеріалу.

Аналітичний аналіз додаткового матеріалу в сучасних тлумачних словниках дав змогу виокремити основні їхні типи:

а) правописні: у ВТССУМі – «Імена та по батькові, поширені в Україні», більшість із яких можуть становити труднощі під час відмінювання та вживання у кличному відмінку. Великі за обсягом доповнення – «Населені пункти України» та «Гідрографічний словник» інформують про правильне

наголошення, написання та відмінювання власних назв. Під час перевидань словника додатки постійно поповнювалися. Так, у виданні за 2009 р. розміщено такі: «Орографічний словник (назви об'єктів земного рельєфу України)». До ТСУМК уведено додаток «Назви мешканців населених пунктів України»;

б) алфавітні: у ТСУМ до основного змісту лексикографічної праці подано додаток «Алфавітний покажчик синонімів», який полегшує користувачам роботу над словником. Зокрема, за допомогою алфавітного покажчика зменшиться витрата часу на пошук незрозумілого слова і водночас репрезентація тлумачень складних чи маловідомих реєстрових одиниць буде компактною;

в) енциклопедичні: інформація, репрезентована в такому типі додатків, повідомляє про історію лексикографії, її видатних діячів, інших відомих постатей в українському мовознавстві, типологію словників. Наведемо деякі з них: «Гімн України», «Князі Київської Русі», «Гетьмани України», «Президенти Національної академії наук України», «Відомі лексикографи та мовознавці України», «Країни світу (офіційні назви)», «Алфавіти (латинський, грецький, російський)» [ВТССУМ];

г) міні-словники з конкретною групою лексики: «Короткий фразеологічний тлумачний словник», де подано не лише загальновідомі та широковживані фразеологізми, але й такі, що з'явилися в мові не так давно, пор.: **давати дряла (дъбу)**. Швидко тікати, бігти кудись [ВТСУМЗ: 693]; **іті ва-банк**. Діяти, ризикуючи всім [ВТСУМЗ: 695].

Таким чином, найпоширенішим типом додаткового матеріалу в сучасних тлумачних словниках є додатки правописного та енциклопедичного типів. Проте вважаємо за доцільне зазначити, що критерії добирання матеріалів мають бути суто лінгвістичними. Наприклад, не зовсім раціональним вважаємо уведення тексту гімну, інформації про гетьманів України, нотні записи пісень тощо. Етнолінгвістичні та культурологічні параметри додаткового матеріалу мають бути реалізовані насамперед через мовознавчу призму, а не довідково-історичну.

Параметр додаткового матеріалу в перекладних словниках на макроструктурному рівні має факультативний характер. З-поміж аналізованих праць виокремлюємо небагато словників, у яких уведено додатки. Це, зокрема, такі: НРУСА, РУСДСЦ, НРУСД. Увесь додатковий матеріал можемо розмежувати в такі типи: 1) правописний, де подано орфографію: а) власних назв (імена людей, прізвища); б) географічні поняття: топоніми, гідроніми (уперше подано в мікроструктурі НРУСД); в) назви установ, закладів, організацій (НРУСД, РУСДСЦ); г) історичних подій тощо (НРУСД); г) назв релігійних свят, міфологічних істот, казкових героїв (НРУСД); 2) переклад-

ний, де подано переклад складних слів чи словосполучень, у яких найчастіше виникають помилки (напр.: *задавать вопрос – ставити запитання; на должном уровне – на належному рівні; пользуясь случаем – користуючись нагодою* [РУСДСЦ: 936–937]).

Таким чином, параметр додаткового матеріалу в макроструктурі сучасних перекладних словників є явищем несистемним, який репрезентовано переважно додатковим матеріалом правописного характеру та перекладом складних слів.

Формування макроструктури фразеологічних словників передбачає вирішення низки організаційних питань. Зокрема, це стосується способів швидкого пошуку фразеологічних одиниць (ФО). У сучасній фразеографії це вирішено за допомогою індексованого алфавітного покажчика, специфіка укладання якого полягає в тому, що до кожної реєстрової одиниці подано літеру та номер, які вказують на місце розташування тієї чи тієї одиниці в загальній структурі корпусу словника. Так, буквенний символ – це літера опорного слова фразеологізму, а цифра – його реєстровий номер. Такий покажчик можемо вважати своєрідним словником-довідником тезаурусного типу, в якому локалізовано фразеологічну систему української мови. Зазначимо, що укладання таких покажчиків характерне для розвитку сучасної лексикографії, у працях, створених наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., їх не розробляли.

Для перекладної фразеографії характерними є додатки малозрозумілих слів чи усталених зворотів, пор.: «Деякі іншомовні звороти, які зустрічаються в англійській літературі» (**ab ovo usque ad mala** *лат.* з початку до кінця; *букв.* «від яйця до фруктів») [у стародавніх римлян обід звичайно починався з яєць і закінчувався фруктами] [АУФС: 1038] тощо. Такі звороти не входять до загального реєстру, їх виокремлено в додаток, а дібрані синонімічні відповідники паспортизовано відповідно до місця розташування в макроструктурі.

Додаток у РУФС має правописний характер, його своєрідність полягає передусім в історичній цінності. У зібраних матеріалах можна простежити динаміку мовних змін на фонетичному та граматичному рівнях, напр., «Слова, що у виданні 1927 р., подані з іншим наголосом (або у відмінній фонетичній чи граматичній формі)»: с. 114: титульна; с. 196: наперекір; с. 208: звязку, здоробля тощо. У ССНП подано додаток тлумачного типу «Словник малозрозумілих слів», де розкрито їх значення, наприклад, **обарінок** – бублик [ССНП: 173], **ясочка** – ласкава назва дівчини або жінки [ССНП: 174].

У деяких сучасних лексикографічних працях репрезентовано додатки, що містять позамовну інформацію. Наприклад, у ФПМЛ ідеться про життєвий і творчий шлях М. Лукаша, уривки з його епістолярної спадщини, копії заяв тощо, у РУФС в додатку «Про авторів» коротко подано біографію укладачів.

Алфавітні покажчики не розроблено в тих випадках, коли кожний фразеологізм подано стільки разів, скільки в ньому є іменників, або реєстрові слова подано в алфавітному порядку.

Таким чином, домінантним в сучасних словниках фразеологізмів є індексовані алфавітні покажчики, зумовлені принципами розташування ФО.

Сучасні діалектні словники мають додатки різного спрямування. Основою параметра додаткового матеріалу, на нашу думку, мають залишатися ті коментарі, у яких лаконічно викладено основні фонетичні та граматичні особливості говірок (наприклад, СБГ). Найновіші джерела, на зразок ЛЛПЖ, подають теоретичну інформацію про історію задуму видання та традиції становлення української літературної мови в певному регіоні, фактори, що впливали на її формування. Традиційно в сучасних словниках введено інформацію про населені пункти, у яких збирався діалектний матеріал, та список бібліографічних джерел. Інколи додатковим матеріалом є не окремі слова чи вирази, а цілі тексти, що репрезентують говірки певного регіону на всіх мовних рівнях. Для діалектних словників, зокрема для СЗПГ, властивим є покажчик індексів із зазначенням номера тому та сторінки, на якій розміщено відповідну лексему. У ФСГНН подано додатки за тематичними групами: «Каламбури й нісенітниця», «Діалогічні каламбури і дотепи», «Прокльони, лихі й добрі побажання, заклинання, погрози», «Повчання, поради, застереження», «Тости» та ін. У наведеному матеріалі подано коротке тлумачення або пояснення, з якою метою вжито той чи той вислів.

Досить часто укладачі словників упорядковують ономастичну лексику не у складі реєстру, а розробляють у формі додатків топонімічних назв, прізвищ, прізвиськ тощо (МСГГ). А у ЛЛПЖі зазначену групу лексики подано неоднорідно, зокрема вихідну форму імен уведено в реєстр, а їхні скорочені та пестливі форми подано в додатку. Новаторством діалектних видань є різні додатки, подані не окремими текстами, таблицями тощо, а введені до структури реєстрових статей. Напр., у ЛЛПЖі представлено репродукції з рекламних оголошень, опублікованих у часописі «Нова хата», та переписи кулінарних рецептів, що дає змогу повніше уявити картину життя історичного Львова.

Отже, параметр додаткового матеріалу в сучасних діалектних словниках є логічним продовженням реєстрової частини та функціонує у таких основних типах: тематичні додатки діалектних одиниць; алфавітні покажчики; повідомлення про особливості говорів, наріч тощо; додатки енциклопедичного змісту.

У словниках жаргонної лексики вагоме місце належить теоретичній інформації, у якій розкрито основні поняття зазначеної групи лексики, її

складники. Аналіз словникової продукції дав змогу констатувати, що на макроструктурному рівні в словниках жаргонної лексики параметр передмови з реєстровим блоком досить часто утворюють метатекст, на зразок поєднання словника й монографії.

У таких працях, як УМБТ, УЖС, КСЖЛУК, за комбінованим принципом розроблено покажчики синонімів. Додаткова інформація в макроструктурі словників подана різнобічно, оскільки репрезентована не лише у форматі звичних уже для словникарства текстів, а й за допомогою малюнків. Наприклад, додаток у СЖЗі «Ручна феня» містить понад 50 невербальних засобів спілкування з поясненнями їхніх значень. У «Словничку смайлів» та «СМС-малюнки» у ССУС поєднано графічне зображення символів та їх тлумачень.

Таким чином, параметр додатків у сучасних словниках жаргонної лексики зреалізовано у таких основних типах: 1) теоретико-інформативному; 2) алфавітно-покажчиковому (напр., для синонімів); 3) графічно-текстовому (креалізованому).

Істотним доповненням до основного змісту словників міжслівних зв'язків є додаткові матеріали, які функціонують у таких основних типах: а) лексичні додатки, у яких подано новітні чужомовні запозичення (ССП); б) алфавітні покажчики (ССП, СОДК, САУПКБ) в) фразеологічні додатки, у яких подано, наприклад, доброзичливі побажання, запевнення, нахвалання, відповіді на погрози, народні пританцівки (СУСВ); г) нормативні додатки, які містять теоретичну інформацію (ССУМ, СУСАП).

Подеколи, як наприклад у САУПКБ, додатковий матеріал може переобтяжувати макроструктуру словника. Зокрема, у цій праці подано алфавітний покажчик антонімічних пар з номером сторінки, що, на нашу думку, є не зовсім раціональним, оскільки реєстр словника становить лише 209 антонімічних пар, які легко знайти серед інших одиниць.

Вважаємо, що найпотрібнішим додатком у макроструктурі словників міжслівних зв'язків, середніх та повних за обсягом, є другий тип покажчиків – алфавітний, оскільки саме він значно полегшує користування словником. Так, у СОДК додаток укладено двома способами, перший з яких полягає у фіксуванні загального реєстру словника з номером сторінки та індексу омолексем, укладених за їхньою частиномовною належністю. Такі принципи індексування та розмежування омонімів свідчать про активні зміни в розвитку лексикографії та наближають традиційну лексикографію за критерієм зручності користування, швидкості пошуку до комп'ютерної.

Проаналізувавши додатки в сучасних словниках різних типів, можемо констатувати, що параметр додаткового матеріалу найчастіше реалізований

у таких основних типах: а) правописному; б) предметно-показчиковому; в) енциклопедичному; г) міні-словниковому з конкретною тематичною групою лексики. Найпоширенішими в сучасній практичній лексикографії, незалежно від типу словника, виявилися додатки правописного та енциклопедичного різновидів.

За способом розроблення параметра додаткового матеріалу виокремлюємо: а) текстові; б) графічні – у форматі схем, таблиць; в) графічно-текстові чи «креалізовані».

За способом розміщення: а) позареєстрові; б) дублювальні (дублювання матеріалу в реєстровій базі та в додатках).

Отже, до позитивних та перспективних особливостей додатків зараховуємо такі: компактність розташування лексичного матеріалу в загальній структурі словника, швидкий пошук, додаткове систематизування інформації, можливість сприймати її комплексно. Натомість варто усунути вже наявні недоліки та в перспективі врахувати такі завдання: варто чітко знати обсяг та доцільність повідомлюваного, його дотичність до типу словника та призначення кожної лексикографічної праці.

Джерела

- АУФС**   Англо-український фразеологічний словник / [уклад. Баранцев К. Т.]. – 2-е вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
- ВТССУМ**   Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. – К.; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.: іл.
- ВТСУМЗ**   Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова / [упоряд. Загнітко А. П., Щукіна І. А.]. – Донецьк: БАО, 2008. – 704 с.
- КСЖЛУМ**   Короткий словник жаргонної лексики української мови / [упоряд. Ставицька Л. О.]. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
- ЛЛПЖ**   Лексикон львівський: поважно і на жарт / [упоряд. Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 670 с.
- МСГГ**   Матеріали до словника гуцульських говірок: Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області / [упоряд. Піпаш Ю. О., Галас Б. К.]. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2005. – 263 с.
- МСГГ**   Матеріали до словника гуцульських говірок: Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області / [упоряд. Піпаш Ю. О., Галас Б. К.]. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2005. – 263 с.

- НРУСА** Новітній російсько-український словник: Близько 60 тис. сл. / [уклад. Арттюх О. І. та ін.; за ред. Пелепейченко Л. М.]. – Х. : Прапор, 2006. – 1084, [1] с. – (серія від А до Я).
- НРУСАД** Новий російсько-український словник-довідник / [за ред. Єрмоленко С. Я.]. – К. : Довіра, 1996. – 797 с.
- РУДСЦ** Російсько-український словник-довідник / [уклад. Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В.]. – 3-є вид., випр. і допов. – К. : Довіра, 2007. – 415 с.
- РУФС** Російсько-український фразеологічний словник: Фразеологія ділової мови / [уклад. В. Підмогильний, Є. Плужник]. – Перевид. 1927 р. – К. : Кобза, 1993. – 248 с.
- САУПКБ** Словник антонімів учня початкових класів / [уклад. Будна Н. О., Головка З. Л.]. – Тернопіль : Богдан, 1997. – 48 с.
- СБГ** Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Гуиванюк Н. В.]. – Чернівці : Рута, 2005. – 687 с.
- СЖЗ** Словник жаргону злочинців / [упоряд. Поповченко О. І.]. – К. : Оберіг, 1996. – 136 с.
- СЗПГ** Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / [упоряд. Аркушин Г. Л.]. – Луцьк: Вежа, 2000.
- СОДК** Демська О. М. Словник омонімів української мови / О. М. Демська. – Львів : Фенікс, 1996. – 222, [1] с.
- ССНП** Словник стійких народних порівнянь / [укл. Юрченко О. С., Івченко А. О.]. – Х. : Основа, 1993. – 173 с.
- ССП** Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – 3-є вид. – К. : Довіра, 2007. – 477 с.
- ССУМ** Словник синонімів української мови: у 2-х т. / [упоряд. Бурячок А. А., Гнатюк Г. М. та ін.] – К. : Наук. думка, 2006.
- ССУС** Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Кондратюк Т. М.]. – Харків : Фоліо, 2006. – 349, [1] с.
- СУСАП** Словник українських синонімів і антонімів / [упоряд. Полюга Л. М.]. – К. : Довіра, 2007. – 574 с.
- СУСВ** Словник українських синонімів: Понад 1500 синонімічних гнізд / [упоряд. Вусик О. С.; за ред. Поповського А. М.]. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 423 с.
- ТСУМ** Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 ст. (близько 40 000 слів) / [уклад. Боярова Л. Г. та ін.; за ред. Калашника В. С.]. – 2-е вид., перероб. й допов. – Х. : Прапор, 2006. – 991, [1] с.
- ТСУМК** Тлумачний словник української мови: [Близько 14 000 слів і словосполучень] / [уклад. Ковальова Т. В., Коврига Л. П.]. – Х. : Синтекс, 2005. – 671 с.

- УЖС** Український жаргон. Словник / [упоряд. Ставицька Л. О.]. – К. : Критика, 2005. – 494 с.
- УМБТ** Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників / [упоряд. Ставицька Л. О.]. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
- ФПМА** Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / [уклад. Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В.]. – К. : Довіра, 2003. – 734 с.
- ФСГНН** Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / [упоряд. Чабаненко В. А.]. – Запоріжжя : Стат і К, 2001. – 200 с.

Natalia GORDIENKO

Typology of additions is in modern linguistic dictionaries

This article analyses the role of the outside matter in the structure of modern linguistic dictionaries, describes its characteristic features and suggests some typology. It shows that appendices have become more common and more informative in the XXI century dictionaries. Such changes account for updating the format of dictionaries, developing and improving their structure.

Валентина Лєснова

Емоційно-оцінна лексика в діалектних словниках: проблема оформлення лексикографічної статті

Українська діалектна лексикографія в останні дві десятиріччя поповнилася багатьма новими словниками, укладачі яких працюють у різних напрямках. З'явилися фундаментальні праці, що містять лексику територіально великих діалектних ареалів, серед яких – чотиритомний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [СГНН], двотомний словник західнополіських говірок [СЗПГ] та значний за обсягом словник буковинських говірок [СБукГ]. Нові словники охоплюють території, що тривалий час залишалися поза увагою діалектологів як об'єкт лексикографічного опису. Найбільшим серед таких є словник українських говорів Одещини [СУГО]. Опубліковано також словник українських східнослобожанських говірок [СУССГ], матеріали до словника східностепових говірок [Омельченко], вийшов перший випуск матеріалів до

УДК 811.161.2'28